

Baxtigulxon QURBONOVA,
Farg'ona davlat universiteti dotsenti, p.f.d
Ziyodaxon ERGASHEVA,
Farg'ona davlat universiteti magistranti
E-mail: b_qurbonova@gmail.com

NamMQI professori M. Ismoilov taqrizi asosida

ONA TILINI O'QITISHDA O'QUVCHILAR AQLIY FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHGA DOIR NOAN'ANAVIY METODLAR USTIDA ISHLASH

Annotatsiya

Ta'lim uzoq davom etadigan murakkab jarayon bo'lib, uning sifati darsda qo'llaniladigan bugungi kun talabiga mos tanlangan metodlar va o'qituvchining mahoratiga bog'liq. Ushbu maqolada ona tili qo'llaniladigan va o'quvchilarni faolligini oshiradigan turli xil noan'anaviy hamda interfaol metodlar, didaktik materiallar aks ettirilgan.

Kalit so'zlar: noan'anaviy ta'lim metodlari, innovatsiya, aqliy faoliyat, pedagogic texnologiya, DTS talablari.

РАБОТА НАД НЕТРАДИЦИОННЫМИ МЕТОДАМИ РАЗВИТИЯ УМСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ ПРИ ОБУЧЕНИИ РОДНОМУ ЯЗЫКУ

Аннотация

Образование – длительный и сложный процесс, качество которого зависит от методов, выбранных в соответствии с требованиями сегодняшнего дня и мастерством педагога. В данной статье представлены различные нетрадиционные и интерактивные методы и дидактические материалы, использующие родной язык и повышающие активность учащихся.

Ключевые слова: нетрадиционные методы обучения, инновации, умственная деятельность, педагогические технологии, требования ДТС.

WORK ON NON-TRADITIONAL METHODS FOR THE DEVELOPMENT OF MENTAL ACTIVITY OF STUDENTS IN TEACHING THEIR NATIVE LANGUAGE

Annotation

Education is a long-lasting and complex process, the quality of which depends on the methods chosen in accordance with today's requirements and the skills of the teacher. This article presents various non-traditional and interactive methods and didactic materials that use the native language and increase student activity.

Keywords: unconventional educational methods, innovation, mental activity, pedagogical technology, DTS requirements.

Kirish. Zamonaviy jamiyat ta'lim tizimi o'zining oldiga yuqori malakali, intiluvchan, raqobatbardosh, tashabbuskor, ma'naviy va jismoniy sog'lom shaxslarni tarbiyalab berish talabini qo'ymoqda. Shu sababdan ham darsda zamonaviy talim texnologiyalaridan hamda noan'anaviy metodlardan foydalanish bugungi kun talabidir. Birgina ona tili darslarini oladigan bo'sak, XX asrning oxirgi yillariga qadar o'qitish metodlari sifatida tushuntirish-bayon metodi, suhbat metodi, analiz-sintez metodi, mustaqil ish metodi, induktiv va deduktiv metodlar ona tili ta'limi darslarini tashkil etishda ko'proq qo'llanilib kelingan bo'lsa, bugungi kunga kelib, ona tilini o'qitishda o'qituvchi bilan o'quvchilarning birgalikdagi faoliyatini tashkil etish shakllari, metodlari va usullari ta'lim tizimining takomillashuvi bilan bog'liq holda rivojlanib, yangilanishi natijasida o'qitishning zamonaviy usullari kirib keldi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ta'lim jarayoniga innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy qilish, zamonaviy talablar va jamiyat ehtiyojlariga javob beradigan yangi o'quv rejalarini, dasturlari va o'quv-metodik adabiyotlarni ishlab chiqish va amaliyotga kiritish hamda o'z hayotiy qiziqishlari, shuningdek, jamiyat va davlat manfaatlarini yo'lida ham ijodiy salohiyatini ro'yobga chiqarishga qodir bo'lgan har tomonlama kamol topgan shaxsni shakllantirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 20-apreldagi "Ilmiy-metodik va tadqiqot ishlari sifatini oshirish orqali ta'lim tizimini kompleks rivojlantirishni jadallashtirish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-128-son qarori bilan sohada

yangi tartib joriy etilishi belgilangan bo'lib, ta'lim jarayoniga innovatsion pedagogik texnologiyalarni, o'qitishning samarali shakl va usullarini, ta'lim sifatini baholash va monitoring qilishning zamonaviy tizimlarini joriy qilish asosiy vazifa etib belgilandi [1,1-2-bet]. Boshlang'ich sinflarda bolalarni o'qitish ularda milliy va umuminsoniy tarbiya elementlarini shakllantirish zamonaviy boshlang'ich ta'lim jarayonida o'z ifodasini topishi kerak.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. D.R.Babayeva, R.Mavlonova, N.Rahmonqulova, tadqiqotlarida o'quvchilar aqliy faoliyatini shakllantirishga doir metodlar o'z aksini topgan bo'lsa, K.Qosimova, R.Safarova, X. G'ulomovalarning tadqiqotlarida boshlang'ich sinflarda o'qitish metodikalarini, rivojlantirish omillari xususida fikr yuritilgan. Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasi o'quv predmetlarining mazmunidan, o'quvchilarning hayotiy tajribalaridan kelib chiqqan holda metod, usul va o'qitish vositalarini tanlaydi. "Metod" yunoncha "metodos" so'zidan olingan bo'lib, "bilish va tadqiqot yo'li", "nazariya", "ta'limot" kabi ma'nolarni bildiradi [2]. Ona tili darslarida o'qitishning turli xil metodlari va ta'limiy o'yinlar hamda zamonaviy pedagogik texnologiyalarini qo'llash sinfdagi eng "jiddiy" bola bilan ham til topishishga imkon beradi. Ko'p yillar davomida an'anaviy dars o'tish ta'limning asosiy shakllaridan biri bo'lib keldi. An'anaviy darsda o'qituvchi faol, o'quvchi esa passiv ishtirokchiga aylanadi. Bu esa o'quvchining mustaqil fikrlashi, izlanuvchanlik qobiliyati rivojlanishiga to'sqinlik qiladi. Axborot-kommunikatsiya

texnologiyalari shiddat bilan rivojlanayotgan bir paytda bunday darslar afsuskiy, yaxshi samara bermaydi. Bugungi davr talabi dars jarayonini noan'anaviy tarzda mazmunli tashkil etish, o'quvchilarning qiziqishini orttirib, ularning o'quv jarayonidagi faolligini ta'minlashni taqozo etadi.

Noan'anaviy darslarni tashkil etishda interfaol metodlar muhim bo'g'in hisoblanadi. Ular o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro faol munosabatlarida tashkil etiladigan mashg'ulot turidir.

Dars jarayonida ta'limiy o'yin, multimedia, pedagogik texnologiyalardan foydalanish bilim olish jarayonini qiziqarli va maroqli tashkil etishni ta'minlaydi. Bolalarni jismonan tetiklashtirib kayfiyatini ko'taradi, shuningdek ona tili darslaridagi mavzularni o'zlashtirishdagi qiyinchiliklarni yengishga yordam beradi. Pedagogik texnologiyalar, multimedia va ta'limiy o'yinlarni topshiriq va mashq bajarish jarayonida qo'llash bola shaxsiyatini, qobiliyatini har tomonlama tarbiyalaydigan vosita vazifasini o'tashga yordam beradi.

Tahlil va natijalar. Hozirgi vaqtda ta'lim jarayonida o'qitishning zamonaviy metodlari keng qo'llanilmoqda. O'qitishning zamonaviy metodlarini qo'llash o'qitish jarayonida yuqori samaradorlikka erishishga olib keladi. Bu metodlarni har bir darsning didaktik vazifasidan kelib chiqib tanlash maqsadga muvofiq. Zamonaviy texnologiyalar qo'llanilgan mashg'ulotlar o'quvchilar egallayotgan bilimlarni o'zlari qidirib topishlariga, mustaqil o'rganib, tahlil qilishlariga, hatto xulosalarni ham o'zlari keltirib chiqarishlariga qaratilgan. O'qituvchi bu jarayonda shaxs va jamoaning rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyanishiga sharoit yaratadi, shu bilan bir qatorda, boshqaruvchilik, yo'naltiruvchilik vazifasini bajaradi. Bunday o'quv jarayonida o'qituvchi asosiy figuraga aylanadi. Dars jarayonida har xil metodlardan foydalanish o'qituvchini izlanishga va o'quvchini o'z ustida ishlashga erkin fikrlashga undaydi.

Bolalarning aqliy faoliyati kichik yoshdanoq boshlanadi. Faqat u davrda bilish faoliyati o'yinlar asosida quriladi. Maktab hayoti tashqi va ichki jihatlari bilan oila yoki bog'cha sharoitidan farq qiladi. Birinchi sinfga kelgan bola maktabni his etadi, lekin bu jarayonga moslasha olmaydi. Ana shuning uchun ham bolaga o'yin orqali bilim berishni amalga oshirish kerak. Bolalarga faqat jiddiy dars beraverish, ustma-ust nazariy bilimlar berish, qoidalar bilan qurollantirilishi ularni zerikishga olib keladi va bezillab qoladi. Aqliy zo'riqishdan charchagan bola o'qimay qo'yadi. Shu sababli bolalarga o'yinlar yordamida tinimsiz ravishda fikr yuritishga undash, hayolot olamiga sayr qildirish, aqliy zo'riqishlarsiz istagan yo'llar bilan o'zlarini – o'zlari tarbiyalashlariga ko'maklashishimiz lozim. Boshlang'ich sinflarda ishlash jarayonida o'ylashga, yangi o'quv vositalarini izlab topishga, ijod qilishga to'g'ri keladi. O'yinlarning jozibali nomlari bolalarni diqqatini tortadi, ularni charchatmaydi, darsga nisbatan ijodiy hissiyotlar uyg'otadi. Ularni dars o'rtasida, oxirida yoki boshlanishida ham kiritish mumkin, bunda mavzuga o'yinning maqsadi va xarakterini hisobga olgan holda tanlash lozim.

2-sinf darsligida yangi so'z yasashga doir alohida bob berilgan. Mavzular o'z ichiga qiziqarli matn hamda mashqlarni olgan. Quyidagi birgina mashqni o'zida uchta topshiriq berilganligi bois o'quvchilarni

zeriktirishi hamda toliqtirishi mumkin. Bu muammoni oldini olish uchun bizga didaktik ta'limiy o'yinlar yordamga keladi.

2-mashq. Gaplarni ko'chiring. Ikki ta so'z bir-biriga qo'shilisidan paydo bo'lgan yangi so'zlarni namunada ko'rstilgani kabi ajratib yozing[3].

Namuna: muzqaymoq=muz-qaymoq

Hamma bolalar muzqaymoqni yaxshi ko'rishadi.

Tuyaqush –Yer yuzidagi eng yirik qush.

Ta'til vaqtida tomorqada mehnat qildim.

Amakim daraxt shoxlarini gulgaychi bilan butalab chiqdi.

Sardor-sheryurak bola.

Nafisa xolaga bilakuzuk sovg'a qilishdi.

Shu so'zlar ishtirokida yana boshqa gaplar tuzishga harakat qilib ko'ring.

Yuqoridagi mashqda dastlab o'quvchilarga mashq sharti bilan birgalikda namuna tushuntiriladi, so'ng sinf o'quvchilari 3 ta guruhga parta qatori kesimida bo'linadi. Topshiriq sifatida qaysi guruh birinchi bo'lib eng ko'p mashqda berilgan gaplar ichida ikkita so'z qo'shiluvidan hosil bo'lgan yangi so'zni topish hamda shu so'zlar ishtirokida yangi gap tuzish beriladi. Bunda sinf kesimida guruhlar bilan ishlash orqali sinfdagi jamoaviylik shakllantiriladi.

"So'zdan so'z yasash" o'yini. Bu o'yin o'quvchilarni so'z boyligini oshirishga, qayta xotirlashga va mantiqan fikrlashni kengaytirishga undaydi. Bu usul orqali bir so'zdan bir necha so'z tuzish o'yini o'quvchilarni ziyaklikka, hozirjavoblikka undaydi. Yozuv taxtasiga o'qituvchi tomonidan bir so'z yozib qo'yiladi. Masalan: O'zbekiston, Zanjir... Shundan so'ng o'qituvchi ma'lum vaqt davomida ana shu so'z harflaridan foydalangan holda boshqa so'z yasashlarini aytadi. Masalan, O'zbekiston – o'z, ek, bek, o'zbek, on; Zanjir – zar, zira, arz, ariza, jar, ranj kabilar.

Didaktik o'yinlar bilan birgalika o'qitishning boshqa metodlarini qo'llash ham samarali natija beradi. Suhbat metodi savol-javob metodi deb ham yuritilgan. Suhbat metodi o'qituvchidan mavzuning xususiyatini o'zida aks ettirgan o'quv materialini topishni, grammatik mavzuning muhim belgilarini aniqlash, ularning o'xshash va farqli jihatlarni ajratish, o'xshash va farqli jihatlarga qarab guruhlash, umumlashtirishga, xulosa chiqarishga yo'naltirilgan savollar tuzishni, ularni o'quvchilarga izchil berib borishni talab etadi. Muammoli o'qitish metodiga amerikalik pedagog va psixolog Dyun 1894-yilda asos slogan[4]. Bu metodning maqsadi ilmiy tushunchalarni o'zlashtirishga yordam berishgina emas, balki o'quvchilarning bilish qobiliyatini ham rivojlantirish, ijodiy qobiliyatlarini o'stirish hamdir. Bunda suhbat davomida o'qituvchining topshirig'i bilan o'quvchining oldiga biror muammo qo'yiladi va darsda muammoli vaziyat yaratiladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining hayotiy tajribalari kamligi sababli o'qituvchi muammoni hal qilishga yordamlashuvchi savollar beradi. Muammoni o'quvchi hal qila olmasa, uni o'qituvchining hal qilishiga to'g'ri keladi. Masalan, muammoli o'qitish metodini leksik-semantik va grammatik mashqlarni tashkil etishda ham qo'llash mumkin. Bu metoddan 1-sinfdan boshlab foydalanish mumkin. Masalan, "So'z ma'nosi" mavzusini o'rganish uchun doskaga turli ma'nodagi, ya'ni turli so'z turkumiga kiradigan so'zlar aralash holda yozib qo'yiladi. Misol uchun yangi taxirdagi 3-sinf ona tili darsligida berilgan 12- mashqni ko'rib chiqamiz [5].

Tish shifokori, loyihachi dizayner, o'qituvchi, kiyydi, qo'lgop, sakkizta, o'n, qora, yigirma, tosh, boryapti, yaratadi, olti, archa, bola, yaxshi, yigirma yetti, tayyorlaydi, qorqaracha, mustaqil, yurdi, to'qson, ishchan, ketmaydi, mukammal, inson, daraxt, qadimgi.

Ot	Sifat	Son	Fe'l
Kim? Nima?	Qanday? Qanaqa?	Nechta? Qancha?	Nima qiladi? Nima qilyapti? Nima qiladi?
loyihachi dizayner	qora	sakkizta	tayyorlaydi

O'quvchilar bilan quyidagicha savol-javob tashkil qilinadi:

- Birinchi so'z nimani bildiriyapti? Narsanimi, shaxsnimi?

- Bu so'z ga qanday so'roq beramiz? Ikkinchi so'z harakatni bildiriyaptimi yoki narsanimi?

- Qaysi so'zlar sanoqni bildiriyapti?

- Qaysi so'zlar rangni bildiriyapti? Kabi har bir so'zga so'roq berib ko'ramiz. O'quvchilar topshiriqni o'qituvchi yordamida bajarib bo'lgach, muammoli savol o'rta tashlanadi: Ya'ni yuqoridagi so'zlar nimasiga ko'ra farqlanyapti? O'quvchilar "ma'nosiga ko'ra" degan fikrni ayta olmasalar, o'qituvchi bu muammoni hal qiladi: Bu so'zlar ma'nosiga ko'ra va so'roqlariga ko'ra farq qiladi. O'ylang, so'zlarni qaysi xususiyatlariga ko'ra guruhlarga ajratamiz? So'zlarni nechta guruhga ajratish mumkin? Savol-javoblardan ko'rinib turibdiki, o'quvchilar bilan suhbat rivojlantirilib borilyapti va o'quvchilar suhbat davomida yangi-yangi ma'lumotlarni egallab bormoqdalar. 3-4-sinflarga o'tganda bunday suhbatlar oxirida o'quvchilarning o'zlari xulosa chiqaradilar.

Muhokama. Analiz-sintez metodi savod o'rgatish darslariga rus-tuzem maktablari va tatar o'qituvchilarining faoliyati orqali kirib kelgan. Ona tili ta'limi jarayoniga analiz - tahlil grammatik hodisaning muhim belgilarini aniqlash maqsadida, o'rganilgan grammatik tushunchaning yangi qirralarini ochish va mustahkamlash maqsadida tatbiq etiladi. Fonetik, leksik, morfologik va sintaktik tahlil shu metodning amalda namoyon bo'lishidir. Sintez qismlarga bo'lib o'rganilgan grammatik materialni yaxlitlashdir.

Induksiya metodida o'quvchilar o'qituvchi tavsiya etgan til dalillarini kuzatadi, tahlil qiladi va shu asosda xulosa va ta'riflar keltirib chiqaradi.

Deduksiya metodida o'quvchi tayyor qoida - ta'rif bilan tanishadi va uning mohiyatini til dalillari asosida ochadi. Bu metodlarning samarasi o'qituvchining savol-topshiriqlari mazmuni grammatik hodisaning muhim tomonlariga yo'naltirilganligiga, izchilligiga, faoliyatni tashkil etish shakllariga, o'quv vositalari (darslik, turli xarakterdagi lug'atlar, rasm, jadvallar, texnik vositalar) ga bog'liq bo'ladi.

"Beshinchisi (oltinchisi, yettinchisi ...) ortiqcha" metodi. "Oshxona jihozlari", "Qushlar", "Uy hayvonlari va parrandalar" kabi mavzularini o'rganishda yangi mavzuni mustahkamlash uchun mazkur metodni qo'llash ijobiy natija beradi. Bunda mavzuga oid to'rtta va taalluqli bo'lmagan (ortiqcha) bitta so'z (tushuncha, fikr) beriladi. O'quvchilar ana shu so'zni (tushuncha, fikr) aniqlaydilar. Yozuv ekranda ko'rsatiladi. O'quvchilar ortiqcha so'zni aniqlashadi. Uy hayvonlari: sigir, qo'y, toshbaqa, ot, it, yo'lbars. So'ng bu so'zlar ishtirokida gap tuzish topshirig'i beriladi va tuzilgan gaplar asosida axloqiy tarbiya beriladi. Shu metodni ona tili darslarida sifatning ma'no turlari mavzusida qo'llashimiz mumkin.

"Tushunchalar tahlili" metodi. Bu metod quyidagicha mulohaza qilinadi. Nazorat ishi yakunlanib, baholar e'lon qilingandan so'ng, har bir o'quvchi nazorat daftarida o'qituvchi tomonidan tekshirilgan va kamchiligi tuzatilgan so'zlarni ko'chirib yozadi. Bu metod ham o'quvchini hushyorlikka chorlash bilan bir qatorda o'z xatosini o'z vaqtida tushunishga va xatoni boshqa takrorlamalikka olib keladi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, noan'anaviy metodlar o'quvchilarning savodxon bo'lishiga, DTS talablariga qo'yilgan bilim va ko'nikmalarni oson va qiziqarli egallashlarida muhim rol o'ynaydi. Dars jarayonida o'quvchilarning diqqatini mavzuga qaratishda albatta o'zining samarasini ko'rsatadi. Yuqorida keltirilgan interfaol metodlarni ona tili va adabiyot darslarida qo'llash natijasida o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishlarini oshirishga, o'zlarining fikrini erkin bayon eta olishga, atrofida gilarining fikrlarini hurmat qilishga, o'zining nuqtayi nazarini himoya qila olish qobiliyatlarini rivojlantirishga erishish mumkin.

ADABIYOTLAR

1. "Ilmiy-metodik va tadqiqot ishlari sifatini oshirish orqali ta'lim tizimini kompleks rivojlantirishni jadallashtirish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida"gi 2023 yil 20-apreldagi PQ-128-sonli farmoni.
2. "O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi" Toshkent. Davlat ilmiy nashriyoti, 5-jild, 2003. 613- b.
3. Azimova I, Mavlonova K, Quronov S, Tursunov Sh Ona tili va o'qish savodxonligi (2- sinf 3qism). -Toshkent, "Yangi"2021-yil 5-11-bet.
4. Avezmuratov A D. Buxoro, Pedagogik mahorat "Ilmiy-nazariy va metodik jurnal" 1-son 2022-yil, fevral.
5. Kuranov S, Toirova M, Yuldasheva E, Moynazarova D. Ona tili (3-sinf). -Toshkent, 2022.